

Quadragesimo anno – a *Rerum novarum* enciklika továbbgondolása

A kapitalizmus első világháború előtt is meglévő, és 1918, illetve 1929 után még inkább felerősödő gazdasági, szociális és ebből fakadó társadalmi diszfunkcióit nem csupán a bolsevizmus, a fasizmus és a náciizmus ismerte fel. A katolikus egyház már a 19. század utolsó évtizedében súlyos problémaként fogalmazta meg az igen nehéz körülmények között élő városi munkásság gyakran kétségbeejtő helyzetét és a többek között ennek hatására végbement eltávolodását a vallástól. Egyes katolikus egyházi vezetők, illetve hívő filozófusok, közgazdászok és szociológusok nemcsak a munkásrétegek alkalmanként már az embertelenségig sanyarú munka-, lakás- és életkörülményei ellen emelték fel szavukat, hanem azt is komoly veszélynek tekintették a társadalomra nézve, hogy a modern városi létformára kényszerített embermilliók egyrészt egymástól idegenednek el (a családok és kisközösségek széthullnak), másrészt pedig az ateista szocializmus tanait befogadva elvesznek az egyház számára is.² E folyamatra reflektálva XIII. Leó pápa 1891. májusi *Rerum novarum* kezdetű enciklikájában egyszerre ítélte el a szegény rétegek tarthatatlan kizsákmányolását és az erre adott szocialista-szociáldemokrata válaszokat. A többek között a hívők fokozott szolidaritására és az önszegélyezésre buzdító körlevélben megfogalmazott elvek és útmutatás alapján indult Európában útjára a keresztényszociális szakszervezeti, illetve politikai mozgalom (GERGELY 1998).

A századforduló válaszai azonban nem mindenben feleltek meg az 1920-as, 1930-as években felvetődött gazdasági-szociális problémáknak. Az első világháborút követően olyan események zajlottak le Európában (a kommunizmus oroszországi, a fasizmus olaszországi hatalomra jutása, a náci előretörése Németországban, a gazdasági világválság), amelyekre a katolicizmusnak

¹ Egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem Vezetéstudományi Intézet; tudományos igazgató, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum.

² A szociális kérdéssel foglalkozó 19. századi katolikusok (Albert de Mun, Wilhelm Emmanuel von Ketteler, Karl von Vogelsang, Henry Edward Manning stb.) tevékenységének összefoglalását lásd: MIHELICS 1933: 34–45; BREDENDIEK 1953; GERGELY 1991: 3–4.

mindenképp reagálnia kellett.³ A gyorsuló társadalmi átrendeződésre és a nemzetközi, illetve nemzeteken belüli (osztály) feszültségek növekedésére adott katolikus válasz egyik alapgondolata Eugenio Pacelli apostoli nunciusnak az 1929-es freiburgi katolikus gyűlésen elmondott beszédében fogalmazódott meg először, amikor kijelentette: az államférfiak és állampolgárok törekvése nem lehet más, mint az osztályok közötti ellentétek egyetértésben zajló rendi együttműködéssé történő átalakítása (GSCHIEDLINGER 1998: 65, 205).

XI. Pius pápa 1931-ben, a *Rerum novarum* kiadásának negyvenedik évfordulóján megjelentetett *Quadragesimo anno* kezdetű körlevelében a teljes társadalmi rend XIII. Leó által lefektetett alapelvek szerinti megújításának módozatait foglalta össze, a Pacelli bíboros által elmondottak szellemében. Már a pápai körlevél elején hangsúlyozta, hogy XIII. Leó volt az első, aki a 19. század utolsó éveiben rávilágított a munkások kétségbeejtő helyzetére, és szót emelt kizsákmányolásuk ellen. XI. Pius rámutatott, hogy már elődje is felismerte: a kor uralkodó eszméi közül a liberalizmus „a szociális kérdés helyes megoldására teljesen képtelennek bizonyult”, a szocialista ideológia pedig „olyan orvoslást kínál, amely magánál a bajnál rosszabb s az emberi társadalmat még szörnyűbb veszedelmekbe döntené” (XI. Pius pápa 1932: 6–7). XIII. Leó – utódja szerint – e két felfogástól teljesen eltérő utat vázolt fel a kapitalizmus által kitermelt súlyos szociális problémák megoldására, s ennek első lépéseként – a *Rerum novarum* keretében – felsorolta azokat a jogokat és kötelességeket, amelyek a tőkés és munkások viszonyrendszerét meg kell hogy határozzák.

XI. Pius három fő pontban vázolta elődje útmutatásának hasznos következményeit. Először is az egyház e téren végzendő munkájának meghatározását tartotta XIII. Leó komoly érdemének. Idézte, hogy a *Rerum novarum*-ban mit olvashatunk ezzel kapcsolatban: „Az egyház az evangéliumból merített tanával a harcot vagy megszüntetheti, vagy legalább annak keserűségét enyhítheti; egyeseknek nemcsak az elméjét kiművelni, hanem törvényeivel életüket és erkölceiket is szabályozni törekszik és a szegények helyzetét sok hasznos intézménnyel javítja” (XI. Pius pápa 1932: 10). Ennek érdekében segíteni kell

³ XI. Pius pápasága alatt mindhárom diktatórikus ideológia ellen felemelte szavát: *Non abbiamo bisogno* című 1931-es enciklikája a fasiszta Olaszországot, a *Mit brennender Sorge* kezdetű 1937-es apostoli körlevele a nemzetiszocializmust, míg az ugyanabban az évben megjelent *Divini redemptoris* a bolsevista államot és tanítását ítélte el, miközben Európa nagyhatalmai éppen az ezekkel való együttműködést állították politikájuk középpontjába (*appeasement* politika). Erről bővebben lásd: HUBER 2003: 3–17.

a társadalom- és közgazdaságtudomány megfelelő szellemiségben való fejlődését és eredményeinek minél szélesebb körben történő terjesztését. De emellett a mindennapokban is a korábbinál nagyobb figyelmet kell szentelni a munkásoknak: felvilágosító munkával meg kell ismertetni őket jogaikkal és kötelességeikkel, valamint boldogulásuk törvényes útjaival. Továbbá az egyháznak bábáskodnia kell a különböző munkavállalói (munkás, földműves és alkalmazotti) önszervező szervezetek, illetve egyéb jótékonyossági egyletek minél nagyobb számban történő létrehozása körül.

XIII. Leó második fontos kijelentését XI. Pius az államhatalom feladatának meghatározásában látta, a *Rerum novarum* ugyanis az állam kötelességének nyilvánította a közjó érvényesülése feletti örökösödést, valamint a kiszolgáltatott rétegek legsúlyosabb problémáinak orvoslását is. XI. Pius elődje alapvetése harmadik alappillérenek az önszervező egyletek alulról történő megszervezésének szorgalmazását tartotta. XIII. Leó ugyanis már nem a csupán munkavállalókat tömörítő egyesületek létrehozását javasolta, hanem felvetette annak lehetőségét is, hogy tőkés és munkások közösen alapítsanak szervezeteket a tagság önszervezésére. XI. Pius kiemelte elődje munkájának úttörő jellegét a szociális egyenlőtlenségek felszámolása terén, és leszögezte, hogy a *Rerum novarum* nyomán kibontakozó mozgalom döntően hozzájárult a társadalmi felelősség iránt érzéketlen liberalizmus bukásához, egyes állami munkásjóléti intézkedésekhez, illetve a katolikus jótékonyossági-önszervező egyesületi, valamint szakszervezeti mozgalom kibontakozásához.⁴

XI. Pius azonban nem elégedett meg elődje érdemeinek és példájának hangsúlyozásával, hanem arra építve és állandóan rá hivatkozva kívánt szociális és társadalmi jellegű útmutatást adni a gazdasági válságtól sújtott világnak. Enciklikájának céljaként azt fogalmazta meg, hogy

„nagy Tanítómesterünk [XIII. Leó] tanítását a társadalmi és gazdasági kérdéssről [...] egyes fejezeteiben alaposabban kifejtjük, végül a mai gazdasági helyzet és a szocializmus vizsgálata után a mostani társadalmi bonyodalom gyökerét fölmutassuk s az üdvösséges megújulás útját, tudniillik az erkölcsök keresztény reformját megmutassuk” (XI. Pius pápa 1932: 9).

Ennek alapján az apostoli körlevél kimondott kritikát fogalmazott meg a szélsőségesnek értékelt kommunizmussal és a mérsékelt arculatot öltött, de XI. Pius

⁴ A *Rerum novarum* kezdetű enciklika eredményeinek és követendő kezdeményezéseinek összegzését lásd: XI. Pius pápa 1932: 9–22.

szerint éppúgy tévúton járó szocializmussal szemben. Mindenekelőtt e két „testvér-ideológia” ateizmusát, illetve osztályharcelméletét ítélte el, károsnak és destruktívnak nevezve a munkavállalói és munkaadói csoportok közötti ellentétek szítását (XI. Pius pápa 1932: 58–60). A diplomatikusan (vagy ironikusan?) csak „igen érdekes kísérlet”-nek nevezett fasiszta berendezkedés bírálata is helyet kapott az apostoli körlevélben (konkrétan néven nem nevezve, de félreérthetetlenül rá utalva). A pápa elismerte ugyan, hogy a szisztéma segíthet az osztályok békés együttműködésének megteremtésében, valamint a szocialista szervezetek és törekvések visszaszorításában, azonban komoly problémának látta, hogy a fasiszta Olaszországban létrehozott szindikátusok (és a később rájuk épülő korporációk) révén az állam túlzottan beavatkozik a szabad gazdasági magán-tevékenységbe, tőkés és munkás viszonyának alakulásába. Emellett a korporatív szisztéma bonyolult igazgatást és ezért kiterjedt apparátust igényel, ráadásul politikai színezettel is bír, emiatt „inkább pártcélok szolgálatára alkalmas, mint a nagyobb társadalmi jólét megteremtésére” (XI. Pius pápa 1932: 50–52).

A katolikus egyház a fenti kísérletektől markánsan eltérő utat jelölt ki a két világháború közötti gazdasági és társadalmi válságból történő kilábalásra. A pápai enciklika a megoldást a társadalmi igazságosság különböző osztályok, illetve rétegek kiegyezésének révén történő megteremtésében látta. XI. Pius szerint a szociális és társadalmi béke biztosítása érdekében első lépésként el kell fogadni, hogy tőkés és munkás egymásra utalt (egyik sem élhet meg a másik nélkül), a tulajdon és a munka pedig kettős természetű: egyszerre kell szolgálnia az egyén és a közösség érdekeit. A munkavállalóknak joguk van a tisztességes bérhez, a munkaadóknak pedig a tisztességes haszonhoz, de mindkét csoportnak szem előtt kell tartania a közjót is, és törekednie kell arra, hogy enyhítse a rászorulóknak nehéz helyzetét. A nélkülözők ugyanis joggal várhatják el a társadalom anyagi téren is megnyilvánuló szolidaritását.

Az apostoli körlevél a fenti jogokat a különböző szociális-társadalmi osztályok megszervezése és együttműködése révén tartotta biztosíthatónak.

„Szent Tamásnak mesteri tanítása szerint [...] a rend egység a jól tagolt sokaságban. Valódi és természetes társadalmi rendhez tehát két alkotóelem szükséges: a tagok sokasága és az erős kötelék, amely őket egységbe fűzi. Már pedig ez az egységbe kötő erő megvan a közös termelő munkában és a közös szolgálatban, amelyet az azonos hivatásúak sokasága végez, akár munkások, akár munkaadók; s megvan a közjóban, vagyis a társadalom közérdekeiben is, amelyre az összes foglalkozási ágaknak – mindeniknek a saját tehetsége szerint – együttműködniük kell” (XI. Pius pápa 1932: 46–47).

A nemzeti közösségeket leginkább a munkások és tőkések közötti munkapiaci feszültségek osztották meg végzetesen. Ezek kiküszöböléséhez az azonos szakmában tevékenykedő munkavállalók és munkaadók közötti bérharcot be kell szüntetni, amit úgy lehet megtenni, ha olyan szervezetek (rendek) jönnek létre, amelyeknek az egyének nem munkapiaci helyzetük, hanem társadalmi hivatásuk (foglalkozásuk) szerint lesznek tagjai.⁵ Emellett az

„államférfiak és a tisztességes polgárok legfőbb célja és törekvése legyen az egymással szembenálló osztályok harcát megszüntetni, a különböző foglalkozási ágakat békés együttműködésre bírni. *Tehát a rendiség helyes felújítása a szociálpolitikai célkitűzés.* [Kiemelés – S. P.] Napjainkig még az erőszak rendje uralkodik, amely ingatag és törékeny, mert ellentétes érdekű és ellenséges, tehát harcra, háborúra hajlamos osztályokra támaszkodik” (XI. Pius pápa 1932: 45).

A fenti premisszákból kiindulva akkor lehet az embereket és társadalmi közösségeket megosztó osztályharcot megszüntetni, ha a teljes társadalmi rendet átszervezik. Tehát – ahogy korábban már olvashattuk – „a rendiség helyes fölújítása a szociálpolitikai célkitűzés”. Az azonos foglalkozásúak – munkaadók és munkavállalók – közös szervezetei olyan „önkormányzati testületek [lesznek, amelyek] a polgári társadalomnak, ha nem is lényeges alkotóelemei, mindenestre természetes folyományai” (XI. Pius pápa 1932: 46). Ezeket a közös hivatás, valamint a mindenki által szolgálni hivatott közjó fontosságának tudata fogja összetartani. Az egyes rendek legfőbb tevékenysége az egész közösség (nép, nemzet) érdekének előmozdítására kell hogy irányuljon.⁶ Ha a szervezeteken belül olyan kérdések vetődnének fel, amelyekkel kapcsolatban a munkaadóknak és munkásoknak speciális és egymástól eltérő érdekei merülnek fel, e két fél egymástól elkülönülve is tanácskozhatna vagy határozhatna azokról. Az enciklika határozottan leszögezte: fontos, hogy a rendek szervezetét az egyének – az államformához hasonlóan és az igazságosság és a közjó figyelembevételével – szabadon határozhassák

⁵ „Más megoldás alig lehetséges, mint a társadalmi szervezetben olyan jól rendezett szervezet, rendiségi alakulatokat teremteni, amelyeknek az egyesek nem valamelyik munkapiaci párthoz tartozásuk, hanem sajátos társadalmi hivatásuk – foglalkozásuk – alapján volnának tagjai. Amint ugyanis az egymáshoz közellakók természetes folyamat útján közösségeket alakítottak, úgy az azonos foglalkozásúak – akár gazdasági, akár más a foglalkozásuk – a hivatásuk szerint rendekbe vagy rendi testületekbe tömörülhetnének. Ez a folyamat is egészen természetes” (XI. Pius pápa 1932: 46).

⁶ „Világos, hogy az ilyen testületekben a legerősebb hangsúly az egész foglalkozási ág közös ügyein lesz. Már pedig egyik legfontosabb közös ügyük az egyes ágaknak, hogy a különböző hivatások minél gyümölcsözőbben szolgálják az egész népnek a javát” (XI. Pius pápa 1932: 47).

meg. A magyarul később egységesen *hivatásrendeknek, hivatásrendi szervezeteknek* nevezett szerveződések létrejötte után az államnak – amely addig a közöségek liberális korban bekövetkezett felbomlása miatt számos, valójában nem rá tartozó feladatot kényszerült magára vállalni – a „kisebb és alacsonyabb rendű közületek” számára át kell adnia azon feladatokat, amelyeket azok nála hatékonyabban képesek ellátni. Ezáltal a társadalom működése kiegyensúlyozottabb lesz, az állam tekintélye és kapacitása pedig megnő.

XI. Pius szerint ezzel párhuzamosan szükség van a szabad verseny alapján álló gazdaság kérdésének átgondolására is. Hiába vált ugyanis kánonná, hogy a verseny képes irányítani magát, „a szabadverseny nem tudja a gazdaságot szabályozni, bár kellő határok közt jogosult és kétségtelenül hasznos lehet. [...] Azért szükséges a gazdaságot ismét valóságos és hatékony szabályozó elvnek alávetni.” A pápa azonban azonnal leszögezte, hogy „a szabadverseny szerepét a legújabb időben átvevő gazdasági hatalom” sem alkalmas arra, hogy kizárólagos jelleggel szabályozza és korlátozza a gazdaság működését. Ez ugyanis „önmagában vak és erőszakos. Hogy áldást hozhasson az emberiségre, maga is hatásos mérséklésre és bölcs vezetésre szorul s a mérséklést és vezetést önmagában nem adhatja” (XI. Pius pápa 1932: 49). XI. Pius szerint ugyanis az államnak e tekintetben csupán az a feladata, hogy erejével védje és segítse érvényesülni az „új szociális rendet”. Emellett az egyes nemzeteknek el kellene ismerniük kölcsönös egymásrautaltságukat a gazdaság terén is, és e tárgyú együttműködésük szabályozása érdekében nemzetközi szövetségeket és intézményeket kellene létesíteniük (XI. Pius pápa 1932: 50).

A fenti célokat XI. Pius szerint nem közvetlenül az *Actio Catholica*⁷ révén kell elérni – hiszen e katolikus szervezet számára tilos a szakszervezeti és politikai tevékenység –, hanem az általa korábban kinevelt, az egyházhoz kötődő fiatal szakembergárda révén.⁸ Ezen ifjaktól a pápa apostoli lelkületet kért, hogy komoly feladatuknak eleget tudjanak tenni, ugyanis csakis a körlevélben vázolt célok elérése esetén várható a jelenleg válságban lévő emberi társadalom keresztyén szellemű megújulása.

⁷ Az enciklika e kijelentésének tükrében vitathatónak tűnik az a kutatói megállapítás, miszerint a hivatásrendek „tevékenységét nemzeti és nemzetközi keretek között [...] az] *Actio Catholica* fogta volna össze” (GERGELY 2007: 96).

⁸ Az *Actio Catholica*ra és az általa kinevelt fiatalok jövőbeli feladatára vonatkozóan lásd: XI. Pius pápa 1932: 52.

A *Quadragesimo anno* a katolikus egyház társadalmi tanításának szempontjából mérőföldkönek bizonyult. Az enciklika hatására indult meg a hivatásrendiség részletesebb kidolgozása és a hivatásrendi gondolat gyakorlatba történő átültetésének több kísérlete.⁹ Élénk közgazdasági és szociológusi, sőt később politikatudományi vitát generált, amely azonban a második világháború miatt nem tudott minden európai, illetve keresztény kultúrájú ország tudományos közéletében kellőképp kibontakozni. Az 1945 után széles társadalmi mozgalommá és fajsúlyos politikai erővé váló kereszténydemokrácia számos alapelve (társadalmi szolidaritás, szociális piacgazdaság, szubszidiaritás stb.) a pápai körlevélben gyökerezett, amely dokumentum bizonyos tanításai ezáltal a második világháború utáni Európában valósultak meg.¹⁰

Önmagában az is komoly érdeme az enciklikának, hogy egy olyan harmadik utat jelölt ki a már megvalósult bolsevik és a kapuk előtt álló náci ideológiával szemben, amely még a korszak diktatórikus alapú társadalomszervezési elképzeléseinek legmérsékeltebbjével, a fasiszta indíttatású korporatizmussal sem mutatott túl sok rokonságot. XI. Pius ügyelt arra, hogy éles határvonalat húzzon a végső soron etatista olasz korporatizmus és a katolikus egyház által javasolt, alulról építkező, autonóm szervezetekre támaszkodó hivatásrendiség között. A pápa által elképzelt hivatásrendi társadalomban ugyanis az állam partnere, nem pedig ura és parancsolója a munkaadók és munkavállalók párbeszédét és megegyezését szolgáló szervezeteknek. A hivatásrendek ráadásul feladatokat is vennének át az államtól, amely így bizonyos kompetenciáktól is megválna, ez pedig egy korporatív szisztémában elképzelhetetlen lenne.¹¹

⁹ Az 1934-es osztrák hivatásrendi berendezkedés, a Ständestaat nyíltan vállalta, hogy a *Quadragesimo anno* az eszmei alapja (ZACHAR 2010: 98–99).

¹⁰ A liberális közgazdász, Wilhem Röpke (a második világháború utáni „szociális piacgazdaság” egyik szellemi atyja) szerint is „a körlevél különös érdeme”, hogy éles különbséget tesz a piacgazdaság elve és annak torzulásai között. Ezzel pedig nem a hagyományos kapitalista berendezkedés felszámolására törekszik. A pápai útmutatás „többfrontos háborút visel”: egyrészt szembehelyezkedik az individualizmus és a *laissez-faire* gazdaságpolitikájával, másrészt a kollektívizmussal. Ugyanakkor Röpke-nek az volt a véleménye, hogy az általa „hivatásközösségeknek” nevezett „ördő”-kat az enciklika értelmében a munkaadók és munkavállalók viszonyának megjavítására irányuló szociálpolitikai célként kell létrehozni, és működésük is csak erre a térre korlátozódna (RÖPKE 2000: 181–183).

¹¹ Mindezek alapján nem érthetünk teljesen egyet a korszak talán legnagyobb magyar katolikus kutatójának, Gergely Jenőnek e tárgyban tett kijelentésével, miszerint a *Quadragesimo anno* „a katolikus szociális tanítás *korporatív* [kiemelés – S. P.] újraértelmezésével harmadik utat ajánlott a bolsevik és a náci kollektívizmussal és diktatúrákkal szemben” (GERGELY 2007: 96).

Az apostoli körlevél azt azonban pontosan nem írta körül, milyen entitásnak (állam, egyház, egyéb közösség) kellene létrehoznia a felvázolt új társadalmi struktúrát, hanem a szociálisan érzékeny és ilyen területen képzett híveket buzdította a különböző hivatásrendek megalapítására. XI. Pius a már létező, keresztény indíttatású szabad egyesületekre támaszkodva tartotta megvalósíthatónak elképzeléseit. Sehol nem utalt a hivatásrendek univerzális jellegére abban a tekintetben, hogy kötelező tagságúaknak kellene lenniük, hangsúlyozta azonban annak fontosságát, hogy e szervezetek erős önkormányzatisággal rendelkezzenek. Az enciklika általános megfogalmazása később sokféle értelmezésre adott lehetőséget. A különféle megvalósítási kísérletek folyamán a legnagyobb dilemma mindvégig az maradt, hogy miként lehet e hivatásrendeket úgy életre hívni, hogy az adott szakmákat teljesen átfogják – hiszen enélkül nem tevékenykedhetnek az egész társadalomra kiható módon –, ugyanakkor ne valamilyen náluk erősebb intézmény (például az állam) akaratóból alakuljanak meg, és így megőrizzék autonómiájukat. Logikus volt a kérdés: milyen erő képes ezt véghez vinni? Ha, amint az a legvalószínűbbnek tűnt, mégis az állam vállalja majd magára ennek feladatát, mi a biztosíték arra, hogy nem „telepszik rá” e szervezetekre, ahogy az az olaszországi korporációk esetében történt?

A pápai tanítás természetesen nem kívánt minden közösség számára egyformán érvényes, egységes sémát adni, hanem az általános elvárások megfogalmazása mellett a hívőkre bízta a kitűzött célok megvalósításának mikéntjét. XI. Pius ideálja olyan új társadalmi rend volt, amelyet bármilyen berendezkedésű állam (monarchia, köztársaság vagy netán diktatúra) képes megalkotni.¹² Az új katolikus szociális tanításhoz kötődő közgazdászokra, jogászokra és szociológusokra várt a feladat, hogy a hivatásrendi gondolat *Quadragesimo anno*-ban talán túlzottan általános jelleggel megfogalmazott elemeit részleteikben kidolgozzák, illetve az enciklika itt-ott felfedezhető ellentmondásait feloldják.

Mindezzel együtt a *Quadragesimo anno* joggal tekinthető a *Rerum novarum* kezdetű pápai körlevél továbbgondolásának – és nem csak abban az értelemben, ahogy XI. Pius erre utalt, nevezetesen, hogy enciklikája kifejtette, részletezte a XIII. Leóéban foglaltakat. Az 1931-es dokumentum voltaképpen bátor továbbfejlesztése a *Rerum novarum*-nak. A *Quadragesimo anno* az első világháború utáni gazdasági, szociális, társadalmi és az ezek által is befolyásolt politikai

¹² Lásd erről: KARPELES 1933: 8.

helyzetre adott olyan katolikus válasz, amely megállapításait tekintve sokban egybeesik ugyan „előképével”, tanítása és javaslatai terén azonban sokkal messzebb megy annál.

Felhasznált irodalom

- XI. Pius pápa (1932): „*Quadragesimo anno*” kezdetű apostoli körlevele a társadalmi rend megújításáról. Budapest: Szent István Társulat.
- BRENDENIEK, Walter (1953): *Christliche Sozialreformer des 19. Jahrhunderts*. Leipzig: Verlag Koehler & Amelang.
- GERGELY Jenő (1991): A százéves Rerum novarum. *História*, 13(5–6), 3–4.
- GERGELY Jenő (1998): XIII. Leó és a keresztényszocializmus. *Vigilia*, 63(11), 826–829.
Online: https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_1998_11_facsimile.pdf
- GERGELY Jenő (2007): *A keresztény szindikalizmus története a XIX–XX. században*. Budapest: MTA–ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport.
- GSCHIEDLINGER, Fridolin (1998): *Die katholische Soziallehre und die Rezeption von ausgewählten Inhalten der ersten beiden päpstlichen Sozialenzykliken 'Rerum Novarum' und 'Quadragesimo Anno' sowie des österreichischen Sozialhirtenbriefes 1925 in Österreich*. PhD-disszertáció. Katholisch-Theologische Privatuniversität Linz
- HUBER Szebasztián (2003): A katolikus egyház politikai és szociális enciklikái és történeti hátterük. *Politikai Elemzések*, 3(3), 7–24.
- KARPELES, Benno (1933): *Klassenkampf, Fascismus und Ständeparlament*. Wien: Typographische Anstalt.
- MIHELICS Vid (1933): *Keresztényszocializmus*. Budapest: Magyar Szemle Társaság.
- RÖPKE, Wilhelm (2000): *Emberséges társadalom – emberséges gazdaság. Válogatás Wilhelm Röpke műveiből*. Budapest: Aula Kiadó.
- ZACHAR Péter Krisztián (2010): A „Ständestaat” eszmeisége és az érdekképviselések. In DOBÁK Miklós et al. (szerk.): *Társadalmi és gazdasági érdekérvényesítés a XX. században*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 75–119.